

Стилістична своєрідність поезії Данила Братковського

У статті показано стилістичні особливості поетичної творчості Данила Братковського. Розглянуто формально-естетичні принципи літературного бароко. Особливу увагу звернено на прийоми концептичного протиставлення, повтору, метонімічні засоби, гру слів та сентенції, представлені у формі влучних епіграм. Автор враховує фонетичний, морфологічний та семантичний аспекти поетичного стилю Данила Братковського, на основі чого визначає основні риси української барокової поезії кінця XVII – початку XVIII ст., написаної польською мовою.

Ключові слова: концепт, бароко, метонімія, протиставлення, гра слів, епіграма.

Постановка наукової проблеми та її значення. Поезія Данила Братковського, видана польською мовою, не була поодиноким творчим явищем, тому її потрібно розглядати у смислово-стилістичному контексті літературної доби. У цьому плані єдина прижиттєва збірка Братковського «Świat po szczęści przezyrzany», яка на сучасному етапі донесена до читачів у фототипічній формі [1], потребує ретельних досліджень і систематизації опрацьованого матеріалу. **Мета** статті – дослідити стилістичні особливості віршів Данила Братковського, враховуючи фонетичний, морфологічний і семантичний аспекти.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Творчому доробку Данила Братковського присвячено невелику кількість літературознавчих досліджень, натомість більше ґрунтовних розвідок про цього письменника створили історики, чому сприяла його національна ідентифікація та життєвий шлях, що закінчився мученицькою смертю. Серед історичних праць слід виділити найбільш знакові, до яких належать публікації Самійла Величка [2], Володимира Антоновича [3], Івана Крип'якевича [4, с. 166–167], Олени Бірюліної [5, с. 432] та інших визначних істориків, завдяки яким геній Данила Братковського не загубився у вирі часу. У літературознавчому контексті творчість Братковського розглядали такі вчені, як Валерій Шевчук [6], Ростислав Радишевський [7, с. 345–358], Лариса Семенюк [8], Майя Хмелюк [9] й ін. Усі дослідники одноставні в твердженні, що маємо справу не лише з вивченням визначної суспільної особистості, а непересічного поета, вірші якого потрібно детально аналізувати на тлі епохальних культурних явищ.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Данило Братковський не був першовідкривачем і винахідником нової поетичної форми, яка б могла відтворити його політичні та національні переконання. Він долучився до когорти поетів кінця XVII ст., які у вигляді памфлетів і коротких епіграм (фрашок) польською мовою відтворювали життєві реалії, пов'язуючи їх із світом образів, вимислів, прагнень. Однак наявна у творчості Данила Братковського літературна типологія не применшує ваги його поетичного слова, а навпаки – допомагає йому вийти на новий стилістичний рівень – суспільної критики і сатири.

Окрім того, як зазначає Валерій Шевчук, співвіднесеність із традицією слугувала ще й іншим, цілком практичним цілям: «Читачеві, приступаючи до читання збірки, треба зважати на передумови її постання: це була книга, яка пройшла польського цензора, що тут і зазначається, отже, писалася не відкритим текстом, для себе і ближніх, а для публічного вжитку, з урахуванням урядового контролю. В даному випадку поет мусив вдавати із себе лояльного громадянина Річі Посполитої і задекларувати це певними віршами, які можна назвати терміном XX століття – “паровозиками”, адже далі має йти гостра й нещадна критика, яка переростає в суспільно-політичну сатиру... Оця суб'єктивізація поетичного світу Д. Братковського і є визначальною його особливістю, через що багато віршів переходить через його “я”, але не тільки, бо не раз “я” віршів є голосом героя, або ж входить у діалоги» [1, с. 7].

Більше того, дослідник убачає джерело цієї стильової своєрідності у загальному бароковому нурті, який на той час полонив уми поетів та прозаїків Речі Посполитої, зокрема й належних до неї українських земель. Тому далі він пише: «Це може бути маскою й не маскою, бо бароко не терпіло однозначності; при тому гострота вислову про болячки шаленого світу поєднується із обережністю, навіть певним затуманенням, що йде від уживання досить складної натякової поетики» [1, с. 7]. Це

визначення дуже точно передає вітчизняну літературну традицію XVII ст. Доповнює його, характеризує дослідження В. Перетца, Тетяна Рязанцева. Зокрема, вона вказує, що це «вірші тих жанрів, які належать до поширених у поезії європейського бароко» – панегірики й емблематичні поезії.

Визначальними рисами, як бачимо це на прикладі поезії Данила Братковського, були лаконічність і дотепність. «Улюбленими» рисами епіграми епохи бароко були метафора, персоніфікація, алегорія, апострофа, апосіопеза, вигук, риторичне питання тощо. Клаузула такого поетичного твору, як правило, була дотепом, який мав на меті вразити читача, здивувати його, ввести у стан емоційної амбівалентії. На основі цього в риторичній науці виникло поняття «концепт» (*concept*, італійський варіант – *concetto*; паралельно вживалося іспанське *concepto*; латинське *conceptus*) як несподіваний мовленнєвий зворот.

Данило Братковський як справжній сарматський письменник поєднав у своїй поетичній творчості загальноновизнані принципи концептуального мислення і гостру сатиру, що мала стати на захист православного середовища у Речі Посполитій. Порівняно з іншими авторами, зокрема Лазарем Барановичем, він був радше прихильником поезії світського характеру, що виникало із його соціального статусу. Про те, що маємо справу із «фрашками», свідчить граматично-семантична гра слів, реплік і цілих строф.

Гостроти епіграмам Данила Братковського надавали часто вживані повтори і протиставлення. Наприклад, у вірші «O Wolnej Elekcji w Koronie Polskiej» заключні строфи – це паронімічні повтори на морфологічному і фонетичному рівнях, а в останній строфі це ще й протиставлення. Маємо справу з кореневою співзвучністю слів *wolno*, *wolność*, *wola*, *niewolno* та ключову протиставну пару *wolno* – *niewolno*, яка і є концептичною кульмінацією твору [1, с. 44].

Індивідуальне авторське поєднання концептичних повторів і протиставлень знаходимо у влучній фрашці про суспільні привілеї:

Stroni Krogulec / Jastrzęba się chroni /
Krogulec ruszy / a Jastrząb ugoni [1, с. 72].

Морфологічний різновид концептичних структур у Данила Братковського трапляється найчастіше, але при цьому не потрібно забувати, що невід'ємною його часткою є фонетичний аспект концептобудування, який на первинному рівні слова слугує продовженням морфологічного принципу побудови концепту. Найбільш вдало ілюструє це явище зв'язок поміж декількома рівнями концептичного висловлювання у фрашці «Wiek potomny». Окрім того, автор вірша зауважує:

W miejscu cnych Ojców cne dziatki usiądą /
Z Pracy cnotliwej ciż cieszyć się będą /
A niecnotliwie nabyta fortuna /
Tak się w lot zerwie / jak się zerwie strona [1, с. 286].

Семантичні протиставлення й повтори також відіграють ключову роль у побудові концептичної конструкції, проте в образності Данила Братковського вони вторинні, оскільки логічно впливають із морфологічного і фонетичного ряду. У вірші «Wiek potomny» протиставну функцію виконують концепти *Ojcowie* і *Dziatki*, в інших поезіях це *glina* – *twarde kamienie* [1, с. 162], *żona cnotliwa* – *żona gniewliwa* [1, с. 130], *noc* – *ogień* [1, с. 110], *pan* – *żebrak* [1, с. 106] тощо. З огляду на типологічний характер уживаних лексем можемо підтвердити їхню вторинність, адже фонетичні та морфологічні чинники є суто авторськими знахідками, які спершу відображаються в підсвідомості читача, готуючи його до смислового сприйняття.

Метонімічного значення в поетичній збірці Данила Братковського здебільшого набувають лексеми, що позначають грошові одиниці чи асоційовані з ними предмети (гріш, калита, міх, шеляг, копа). Натомість барокова гра слів традиційно викликає ефект здивування, ґрунтується на фонетичних асонансах чи дисонансах, найточніше відтворюючи місію концепту як згідної незгідності, де типове протиставлення чи синонімія переростають у фігури авторські, індивідуальні, неповторні. Таких стилістичних засобів у віршах Братковського чимало, що свідчить про його творчу непересічність. Це своєрідні перли, які мають стати джерелом наступних досліджень. До таких висловлювань зараховуємо концептичне висловлювання «*Nie płac ale płacz / Litery zabija*» [1, с. 272], «*Świecie nieświtny / jeden magnes z siebie*» [1, с. 164], «*Co to za Polak, który na Polaku / Polskiej wolności zguby / szuka szlaku*» [1, с. 56] й ін.

У віршах Данила Братковського знаходимо чимало концептичних сентенцій. Здебільшого вони винесені у заголовки і своєю структурою та метою висловлювання нагадують народні прислів'я. Ці стилістичні засоби художнього відтворення дійсності виводять образний авторський матеріал на

вищий дискурсивний рівень, слугуючи перехідною ланкою від окремих лексем та словосполучень до текстового рівня й інтертекстуального дискурсу. Це в черговий раз підтверджує стилістичну цілісність поетичної збірки Данила Братковського.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу стилістичних особливостей поезії Данила Братковського доходимо висновку, що бароковій стилістиці були підпорядковані всі складники тексту – фонетичний, морфологічний і семантичний, творячи єдине ціле, на що вказує назва поетичної збірки. Особливу роль Данило Братковський надав памфлету та епіграмі як стильовому інструментарію, у межах якого розвивалися такі риторичні фігури, як метонімія, іронія, анафора, повтор, протиставлення, гра слів тощо. Це багатство персвазивних засобів свідчить про оригінальність авторського слова і співвіднесеність його польськомовної збірки із загальним літературним нуртом доби.

Ми вважаємо, що обидва напрями дослідження – індивідуальний і типологічний – слід продовжувати, систематизуючи художній фактаж письменника і відтворюючи різнобарвну картину його поетичного світу.

Джерела та література

1. Братковський Данило. Świat po szczęści przezyrzany. Світ, по частинах розглянутий : Переклад. Джерела. Студії / Данило Братковський ; пер. із пол., передм., прим. В. О. Шевчук. – [фототип. вид.]. – Луцьк : Вид-во обл. друкарні, 2004. – 463 с.
2. Величко С. Літопис. Т. 2 / Самійло Величко ; пер. з книж. укр. мови, вступ. ст., комент., геогр. та імен. покажч., упоряд. іл. В. Шевчука ; ред. кол. : О. В. Мишанич (відп. ред.) та ін. – К. : Дніпро, 1991. – 642 с. – С. 607.
3. Антонович В. Даниил Братковский / Владимир Антонович // Киевлянин. – 1865. – № 91–92.
4. Крип'якевич І. Волинський повстанець. Данило Братковський, покараний смертю польським судом 1702 року в Луцьку / Іван Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві : зб. наук. пр. / відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – С. 166–167.
5. Бірюліна О. Волинський період життя Данила Братковського / Олена Бірюліна. – УНКІК6, 1993. – С. 432.
6. Шевчук В. Діамант у попелі / Валерій Шевчук // Отчий край' 85 : іст.-літ. зб. / упоряд. Д. С. Чередниченко ; ред. кол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Молодь, 1985. – С. 42–45.
7. Roksołański Parnas : Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku / wybr. i oprac. R. Radyszewskyj. – Kraków : Wyd-wo Nauk. DWN ; Wyd-wo Oddz. PAN, 1998. – S. 345–358.
8. Семенюк Л. Образ Данила Братковського у віршах волинських поетів / Лариса Семенюк // Україна та Польща : минуле, сьогодення, перспективи. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – Т. 2. – С. 28–33.
9. Хмелюк М. Слово Д. Братковського крізь виміри часу / Майя Хмелюк // Данило Братковський – поет і громадянин : наук. зб. за матеріалами наук.-краєзн. конф., приуроченої до 300-ї річниці страти Данила Братковського (22–23 листоп. 2002 р., м. Луцьк). – Луцьк : [б. в.], 2002. – С. 110–114.

Бай Елена. Стилистическое своеобразие поэзии Даниила Братковського. В статье представлены стилистические особенности поэтического творчества Даниила Братковського. Рассмотрены формальноэстетические принципы литературного барокко. Особенное внимание обращено на приёмы концептического противопоставления, повтора, метонимические средства, игру слов и синтаксические представления в форме метких эпитетов. Автор учитывает фонетический, морфологический и семантический аспекты поэтического стиля Даниила Братковського, на основании чего определяет основные черты украинской барочной поэзии конца XVII – начала XVIII века, написанные на польском языке.

Ключевые слова: концепт, барокко, метонимия, противопоставление, игра слов, эпитет.

Bai Olena. Stylistic originality of Danylo Bratkowski's Poetry. The article deals with stylistic peculiarities of Danylo Bratkowski's poetry. The aesthetic-formal principles of literary Baroque are regarded. The main attention is paid to conceptual opposing, repetition, metonymic means, play on words and sentence represented in form of well-aimed epigrams. The author takes into account phonetic, morphological and semantic aspect of Danylo Bratkowski's poetry style. This is the reason of definition of main features of Ukrainian Baroque poetry (end XVII – beginning XVIII c.) written in Ukrainian.

Key words: concept, Baroque, metonymy, opposing, play on words, epigram.